

УДК 351.71

А. В. Білок,
кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економіки підприємства, Енергодарський інститут державного та муніципального управління "Класичного приватного університету"

ОПТИМІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ І РИНКОВИХ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ В УМОВАХ НЕДОСКОНОЛОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

У статті досліджені особливості страхового ринку України. Визначені завдання державного регулювання: захист прав споживачів страхових послуг (страхувальників), контроль за дотриманням конкуренції і вартістю страхових послуг на ринку, у тому числі встановлення мінімальної тарифної ставки на різні види страхування. На основі аналізу діяльності українських страхових компаній розроблені практичні рекомендації по оптимізації державних і ринкових механізмів регулювання страхової діяльності, у тому числі за рахунок демонаполізації ринку страхування.

In the article investigational features of insurance market of Ukraine. Set tasks of government control: defence of rights for the consumers of insurance services (insure), control after the observance of competition and cost of insurance services at the market, including. by establishment of minimum tariff rate on the different types of insurance. On the basis of analysis of activity of the Ukrainian insurance companies practical recommendations are worked out for optimizations of state and market mechanisms of adjusting of insurance activity including. due to demopolization of market of insurance.

Ключові слова: страхування, страхова діяльність, державне регулювання, конкуренція, монополія, олігополія.

ВСТУП

Питання державного регулювання страхової діяльності зараз в полі зору багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків, зокрема В. Базилевича, Н. Внукової, О. Вовчак, Р. Джучі, М. Жилкіної, О. Залетова, А. Монті, Г. Мюллера, С. Осадця, В. Плиси, С. Ревверчука, А. Самойловського, О. Слюсаренку, В. Сулова, О. Філоноука, Ф. Хекне, Я. Шумелди та ін.

Виділення антимонопольного регулювання в самостійний вид державного впливу на учасників страхового ринку (поряд з банківським, валютним, податковим регулюванням) зумовлене існуванням самого предмета регулювання — стосунків, що впливають на конкуренцію на ринку страхових послуг, і захистом її на цьому ринку.

Практичний ефект регулювання значною мірою залежить від того, як сформулює цілі, які вибере засоби уповноважена державою особа, щоб на основі відповідного закону перетворити їх в конкретні правила комерційної діяльності. Зокрема, чи буде в результаті державного регулювання рівень цін на продукти і послуги відповідати їх якості, як це передбачено цілями регулювання.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті — виявити особливості процесу демонаполізації вітчизняного ринку страхування як причину специфічного характеру сучасного етапу розвитку українського страхування. Визначити найбільш прийнятні форми конкуренції на страховому ринку, роблячи акцент при цьому на олігополістичну форму його існування і розвитку. Розкрити роль держави в регулюванні страхового ринку. Показати потенціал державного регулювання у вдосконаленні страхового ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

Якщо держава визнає право суб'єкта на волю економічної діяльності, то вона зобов'язана гарантувати йому на своїй території єдиний економічний простір. Це означає також, що держава зобов'язана забезпечити створення таких умов економічної діяльності, як єдність грошової й банківської систем, свобода пересування послуг і фінансових засобів, рівний захист капіталів на всій території, захист конкуренції. Вона повинна враховувати важливі правові норми-принципи, що стосуються:

— волі економічної діяльності й договорів;

— єдиного економічного простору;
— різноманіття й рівноправність різних форм власності й заснованих на них організаційно-правових форм підприємництва;
— захисту конкуренції.

Практичні результати державного регулювання значною мірою залежать від того, яким чином уповноважене його проводити агентство перетворить поставлені у відповідних законах у конкретні правила комерційної діяльності. Зокрема, мова йде про рівень цін на продукти й послуги відповідної якості як результат ефективного державного регулювання.

Крім своєрідного маневрування між державним контролем і ринковим механізмом, здійснюваним з метою оптимізації (з погляду максимізації добробуту суспільства) співвідношення між першим й останнім, важливою особливістю органу, наприклад, що регулює страховий ринок, є можливість використання однієї й тої ж державної структури для досягнення антимонопольних цілей як за допомогою регулювання, так і за допомогою дерегулювання.

На зміну кільком монополістам прийшли багато сотень страхових компаній, які стали здійснювати свою діяльність як усередині країни, так і за її межами. Навряд ставилося мета створити ринок досконалої конкуренції, тому що в природі вона зустрічається рідко — це скоріше ідеал, до якого можна прагнути, ніж реальна дійсність. Саме тому процес демонаполізації не привів до появи ринку досконалої конкуренції в страхуванні, навпаки, монополістичний характер ринку зберігся, хоча й змінився тип ринку. Щоб виробити відповідну економічну політику, важливо виявити й визначити тип страхового ринку, характерного даному етапу розвитку ринкової економіки країни. Типізація ринків дозволить знайти необхідне місце відправлення, з яким можна порівнювати інші ринкові структури. В якості такого відправного місця оберемо монополію як найбільш крайню форму недосконалої конкуренції.

В умовах досконалої конкуренції є безліч продавців і покупців, не існує ніяких перешкод до входження в ринок нових виробників. При цьому жоден з них не може впливати на рівень ціни товару. Тому продавці й покупці розглядають ціну як незмінну, що переважає поза їхнім контролем. Максимізація прибутку в таких умовах відбувається за рахунок збільшення кількості продажів при незмінних витратах і цінах.

Що стосується ринку з недосконалою конкуренцією, то на ньому існують бар'єри входження в ринок, а окремі продавці можуть впливати на ціну, яку вони одержують за свій товар. Найбільшою здатністю для цього володіє монополістичний продавець, що має можливість не тільки підвищувати ціни, але й обмежувати випуск свого товару. У звичайних ринкових умовах монополіст диктує ціну, а покупець визначає обсяг покупки, виходячи із цієї ціни. Монополіст, з огляду на реакцію покупця, природно, устанавлює ту ціну, що веде до найбільш вигідної для нього ситуації рівноваги в порівнянні з будь-якою іншою ситуацією, що відповідає якійсь-небудь іншій ціні. Внаслідок цього монополія може мати значний зиск.

Якщо страхова компанія здатна впливати на рівень страхового тарифу

(ціни страхування), то вона класифікується як суб'єкт недосконалої конкуренції. У галузі страхування в цілому або в страхуванні окремих ризиків переважає недосконала конкуренція, якщо окремі компанії мають можливість контролю над рівнем страхових тарифів (цінами страхування).

Разом з тим, недосконала конкуренція відрізняється від монопольного положення, коли ціни на страхування встановлює яка-небудь одна компанія-монополіст. При недосконалій конкуренції на страховому ринку окрема компанія може маніпулювати ціною лише в певних межах.

Відзначимо, що існування недосконалої конкуренції не знищує інтенсивного суперництва на страховому ринку, оскільки його учасники також рішуче борються за збільшення своєї частки на всіх сегментах вітчизняного страхового ринку. Однак розглянуте суперництво варто відрізнити від досконалої конкуренції, за якої суперництво відчувається вкрай незначною мірою й у кожній фірмі є можливість реалізувати свої товари за найвищими ринковими цінами. В умовах недосконалої конкуренції виникають і постійно ростуть витрати на рекламу, маркетинг, організацію збуту або підтримку іміджу компанії.

Поява й твердження правил поведінки на страховому ринку його суб'єктів, їхня конкуренція між собою робить страхування як вид підприємницької діяльності ефективнішим, ніж страхова монополія. У цьому зв'язку не допускаються й у встановленому законом порядку визнаються повністю або частково недійсними угоди, досягнуті в будь-якій формі. До таких угод відносяться погоджені дії страхових організацій між собою або з органами виконавчої влади, що здійснюють регулювання на ринку фінансових послуг, а також з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування й з будь-якими юридичними особами, якщо такі угоди або погоджені дії мають місце або можуть мати своїм результатом обмеження конкуренції на ринку фінансових послуг, у тому числі, якщо угоди або погоджені дії прямо або побічно спрямовані на:

— встановлення (підтримка) цін (тарифів) на страхові послуги, знижок, надбавок, доплат, націнок, процентних ставок;

— підвищення, зниження або підтримка цін на торгах;

— ділення страхового ринку за територіальним принципом, за видами страхування або за споживачами страхових послуг;

— обмеження доступу на страховий ринок або усунення з його інших страхових організацій;

— встановлення необґрунтованих бар'єрів у вигляді, наприклад, критеріїв членства в союзах, асоціаціях, клубах й інших організаціях, без участі в яких страхові компанії, що конкурують між собою, не зможуть надати необхідні послуги своїм споживачам.

Хоча сама природа страхування робить конкуренцію на ринку страхових послуг подібною до олігополії, остання все-таки має двояку природу — вона одночасно віддалена і у той же час близька й до моделі природної монополії, і до моделі досконалої конкуренції.

З одного боку, ця двоїста природа

конкуренції на страховому ринку вимагає такого державного регулювання, що має на меті встановлення на страховому ринку однієї з найпростіших моделей конкуренції — досконалої конкуренції або недосконалої конкуренції у вигляді олігополії. З іншого боку, для ефективного державного регулювання важливо також враховувати, що для одних аспектів страхового ринку використовується модель досконалої конкуренції, а для інших — олігополії (природної монополії).

Чому ж в одних галузях спостерігаються тенденції й стан, близькі до досконалої конкуренції, а в інших домінують кілька великих компаній?

Раніше вже говорилося, що до недосконалої конкуренції, зокрема до обмеження числа учасників страхового ринку — страхових організацій, приводять наступні об'єктивні обставини, пов'язані із забезпеченням необхідної для страхування фінансової стійкості:

1) наявність установлених державою значних фінансових бар'єрів для вступу в страховий ринок в якості страхової організації;

2) прагнення страхових організацій шляхом найбільш ефективного використання масштабного фактора в ринку зменшити свої витрати на організацію справи й підвищити свою фінансову стійкість (цю стійкість забезпечити вкрай важко при малому розмірі страхового простору).

Наприклад, за оцінками фахівців, у США при збільшенні обсягів надходжень страхової премії до 10 млн дол. рівень витрат на ведення справ зменшується з 30 до 10%.

Саме ці особливості дозволяють віднести страховий ринок до тих ринків, які в економічній теорії називаються ринками з недосконалою конкуренцією.

Дії держави, що приводять до наявності на страховому ринку недосконалої конкуренції (зокрема, встановлення фінансових бар'єрів для входу в ринок) або мають певну монополістичну спрямованість, або сприяють об'єктивним тенденціям до монополії отримати прискорення, але ці фактори так чи інакше приводять до обмежень права на конкуренцію на страховому ринку. Разом з тим, ці дії є, як вже говорилося вище, конституційно виправданими, тому що вони зумовлені необхідністю ефективного захисту майнових інтересів третіх осіб — споживачів страхових послуг.

З іншого боку, результатом державного регулювання не повинне бути одержання страховими організаціями фальшивих переваг, оскільки обмеження на конкуренцію на страховому ринку не будуть відповідати поставленій меті — захисту прав і законних інтересів третіх осіб. Наприклад, держава повинна оголошувати й організовувати конкурси на проведення видів страхування, коли страхувальником або одним зі страхувальників буде виступати сама держава. Вироблені умови конкурсу повинні бути застосовані до всіх учасників однаково.

Необхідність досягнення подібної міри обмежень зумовила появу протилежного напрямку в державному регулюванні страхового ринку — антимонопольного, що має на меті не дати виродитися страховій олігополії в стра-

хову монополію. Способи державного регулювання, застосовувані в останньому випадку, мають багато спільного з тими, які використовуються для надання будь-якому ринку рис ринку досконалої конкуренції. Наведені способи в основному пов'язані із заходами для державного контролю, у результаті якого підтримується децентралізація, роздробленість виробництва й ринку.

Отже, державне регулювання страхового ринку містить у собі два протилежних напрями:

— монополічне або олігопольне — те, що пов'язане з обмеженням конкуренції, зокрема із встановленням фінансових бар'єрів для входу на страховий ринок;

— антимонопольне — те, що має своєю метою підтримку конкуренції, зокрема недопущення страховими організаціями одержання невіправданих переваг на страховому ринку.

Внаслідок цього державне регулювання на страховому ринку припускає вироблення й здійснення таких заходів, за допомогою яких розглянуте протиріччя могло б розв'язатися. На наш погляд, прийнятні заходи регулювання є досить спеціальними, зумовленими особливостями конкретного олігопольного ринку (в нашому випадку — ринку страхування). Зокрема, вони повинні опиратися на правове регулювання природних монополій.

Крім цих двох причин, додатковою умовою існування природної монополії повинна бути більша суспільна значимість виробленого товару (роботи, послуги) і, як наслідок цього, масовість його споживання. Саме це дозволяє законодавцю, при закріпленні природної монополії, задовольнити конституційні умови обмеження конституційного права на конкуренцію.

Страховий ринок володіє декількома наступними особливостями, що характеризують недосконалу конкуренцію у формі природної монополії:

— страхові послуги мають стійкий попит через неможливість повної заміни їх іншими (нестраховими) товарами (роботами, послугами);

— страхові послуги певних видів повинні купуватися населенням в обов'язковому порядку;

— страхові послуги можуть і повинні продаватися як масовий товар, щоб максимально задовольнити потреби населення й бізнесу;

— страхові послуги можуть продаватися в масовій кількості за умови, що страхова діяльність буде довгостроковою й фінансово стійкою;

— страхові послуги, які продані у великій кількості, не припускають ні істотного зменшення страхового тарифу (ціни страхової послуги), ні його істотного підвищення при домінуванні компанії на ринку.

Подібні особливості страхового ринку дозволяють пояснити, чому на ринку з недосконалою конкуренцією у формі природної монополії можливо ефективно задовольнити попит тільки в умовах обмеження конкуренції. Специфіка страхового товару полягає в тому, що продається надія на те, що в майбутньому за несприятливих обставин страхова компанія виконає свої зобов'язання по виплаті страхового відшкодування. Такі зобов'язання під

силу, насамперед, великим і дуже великим компаніям.

Разом з тим, на страховому ринку безліч різних компаній — і великих, і середніх, і зовсім маленьких — і кожна страхова компанія має право на вільну конкуренцію, та, якщо яка-небудь із них має перешкоди в конкуренції з іншою страховою компанією, то можна стверджувати, що конкуренція обмежена. Тому на ринку недосконалої конкуренції для компенсації відсутності елементів, властивих ринку досконалої конкуренції, з метою захисту прав споживачів повинне здійснюватися спеціальне державне регулювання — регулювання природних монополій у сфері страхування.

Таке державне регулювання за умов об'єктивного характеру недосконалої конкуренції, властивої страховому ринку, повинне істотно відрізнятися від того загального регулювання, що зазвичай здійснюється антимонопольними органами. Зокрема, автор поділяє думку ряду фахівців, що покладати на антимонопольні органи рішення завдань державного регулювання природної монополії неаціонально, тому що їхні функції прямо протилежні (адже вони повинні стимулювати розвиток конкуренції й обмежувати монополістичну діяльність). Крім того, державне регулювання природних монополій пропонує підтримувати монополістичну діяльність при наступних двох конфліктуючих обмеженнях:

- 1) забезпечення доступності для споживачів продукції (робіт послуг), виробленої "природними монополістами";
- 2) встановлення й підтримка таких цін на їхню продукцію, які забезпечили б подальший розвиток цих суб'єктів природних монополій.

Зокрема, доступність і рентабельність страхових послуг досягається за рахунок:

- системи обов'язкового страхування, коли громадяни й суб'єкти господарювання зобов'язані купувати страхові послуги в силу чинних законів;
- статусу "публічних договорів", що надається тим або іншим договорам страхування, суть яких у тому, що страхова компанія зобов'язується продавати страхові послуги всім бажаючим, якщо ця послуга продана хоча б одній людині;
- конкуренції, що штовхає страхові компанії до розширення продажів страхових послуг не тільки з метою росту рентабельності, але й тому, що інакше ті або інші ніші ринку займуть інші компанії;
- державної політики регулювання тарифів як на стадії ліцензування на страхову діяльність, так і в порядку нагляду, якщо прийняті для цього відповідні рішення.

Що стосується встановлення цін, що відповідають конфліктуючим обмеженням, тобто доступності й рентабельності, то це є для кожної природної монополії досить спеціальним і непростим завданням, що вимагають наявності в органі державного регулювання вузьких фахівців, що професійно розбираються в ціноутворенні, оподаткованні, страхових технологіях і т.і., і які мають місце в сфері діяльності природної монополії.

Все це свідчить про те, що найбільш ефективно державне регулювання

кожної природної монополії здійснюється не загальним, а спеціальним державним органом.

Органи регулювання природних монополій, крім цінового регулювання, також здійснюють контроль за:

- розміщенням суб'єктами природних монополій належних їм коштів й іншого майна,
- розміщенням господарюючими суб'єктами свого майна в господарській сфері природних монополій (продаж, здача в оренду або іншу угоду, в результаті якої господарюючий суб'єкт здобуває право власності або володіння й/або користування частиною основних засобів суб'єкта природної монополії).

Суб'єкти природних монополій зобов'язані представляти відповідному органу регулювання природної монополії:

- поточні звіти про свою діяльність у порядку та строки, які встановлені органом регулювання природної монополії;
- проекти планів капітальних вкладень.

Крім того, органом регулювання природної монополії оцінюється структура й обґрунтованість витрат суб'єкта природної монополії.

У сфері діяльності страхових організацій існують аналогічні напрями державного контролю. Так, орган державного нагляду за страховою діяльністю:

- забезпечує захист прав й інтересів страхувальників, страховиків і інших зацікавлених осіб;
- контролює ефективність розвитку страхових послуг, у тому числі економічну ефективність цих послуг в обґрунтованості страхових тарифів і забезпечення платоспроможності страховиків;
- контролює формування й розміщення страхових резервів;
- одержує від страховиків установлену звітність про страхову діяльність, інформацію про їхнє фінансове становище.

Якщо недосконала конкуренція на страховому ринку має ряд рис природної монополії, то ця обставина ставить перед законодавцем, як і у випадку природної монополії, необхідність послідовного застосування для регулювання конкуренції на страховому ринку ті ж методи, що й на ринку з недосконалою конкуренцією у формі природної монополії. Зокрема, необхідно доручити все державне регулювання, пов'язане з конкуренцією на страховому ринку, державному органу з нагляду за страховою діяльністю, тим більше, що цей орган, як показано вище, володіє рядом повноважень, подібних до повноважень органу регулювання природної монополії. Крім цього, у державному органі з нагляду за страховою діяльністю є професійний персонал.

Однак, про повну тотожність подібного регулювання говорити було б невірно, хоча вони й мають ряд схожих рис. Ефективність аналогій конкуренції на страховому ринку із природними монополіями має свої межі, про які вже говорилося раніше.

ВИСНОВКИ

Страхові компанії у міру розвитку неминуче будуть здобувати риси олігополій або навіть монополій в окремих регіонах країни. Це — природно, з огляду на специфіку страхування. Однак така

ситуація зовсім не означає, що монополістичних рис страхові компанії набули за рахунок порушення антимонопольного законодавства, насамперед, за рахунок несумлінної конкуренції. Солідний первісний капітал, привабливі правила страхування, реклама, якісне обслуговування, кваліфіковані кадри й ефективний менеджмент — от основні складові надійності страхової компанії, можливості реалізації нею основного принципу страхування — вищої сумлінності. Хоча розглянуті параметри можуть привести й до домінування даної компанії на якому-небудь регіональному ринку.

Як це не парадоксально, перспективи розвитку конкуренції на страховому ринку України, підвищення рівня її досконалості та ефективності пов'язане не з формальним збільшенням кількості учасників, їх вистачить зонайменше на половину країн Європейського Союзу, а, насамперед, із суттєвим оздоровленням страхового ринку України, позбавленням його від псевдостраховиків, від псевдострахування, одночасне введення підвищених вимог до страховиків і до регулятора, підвищення статусу регулятора, його інституційної спроможності та на цій основі відкриття нових ринків, надання поштовху для існуючих.

Література:

1. Александрова О.С., Зубчик О.А. Конкуренція: благо чи зло: Специфіка та тенденції розвитку / Центр досліджень проблем конкуренції. — К.: Обрії, 2006. — 144 с.
2. Базилевич В.Д. Страховий ринок України / В.Д. Базилевич — К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. — 374 с.
3. Вовчак О.Д. Прибуток страховика // Економічна енциклопедія: у трьох томах / ред. кол.: С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — Т. 3.
4. Гончарук Т.І. Конкуренція і конкурентоспроможність: змісті розвитку у перехідній економіці. — Суми: ВВП "Мрія-1" ЛТД, 2003. — 60 с.
5. Жабинець О.Й. Державне регулювання страхової діяльності в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2005. — 198 арк.
6. Коломойцев В.Е. Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємництво: навч. посіб. — К.: Молодь, 2000. — 382 с.
7. Лошенко І.Р. Конкуренція на споживчому ринку України та проблеми її розвитку / Київський національний торговельно-економічний ун-т. — К.: КНТЕУ, 2006. — 312 с.
8. Страхування: підручник / Керівник авт.кол. і наук. ред. Осадець С.С. — К.: КНЕУ, 1998. — 528 с.
9. Филук Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: монографія. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. — 404с.
10. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yur-info.org.ua>
12. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uainsur.com>
13. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 12.04.2010 р.